

Una aproximació a l'error de no mostreig: La interacció entre el gènere de l'enquestador/a i el gènere de l'entrevistat/da

Tània Verge Mestre

**Centre
d'Estudis
d'Opinió**

**Generalitat
de Catalunya**

© Centre d'Estudis d'Opinió (CEO)

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest document, ni el seu tractament informàtic, ni la seva transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o altres mètodes, sense permís del titular del Copyright.

Autora: Tània Verge Mestre

Primera edició: Agost 2009

ISBN: 978-84-393-8131-0
D.L.: B.39849-2009

Continguts

Introducció	7
Dades, metodologia d'anàlisi i hipòtesis de treball	10
Resultats.....	13
Discussió i conclusions	18
Annex: Variables utilitzades	21
Referències	22

RESUM: Aquest treball analitza l'efecte del sexe del personal enquestador sobre la mostra entrevistada en el marc d'un estudi d'opinió que tracta nombrosos aspectes relacionats amb el gènere. En primer lloc, es pretén determinar en quin tipus de variables les respostes es veuen més afectades pel sexe de l'entrevistador/a. Malgrat que esperem que el sexe de l'entrevistador/a imprimeixi efectes significatius en les preguntes més sensibles respecte el gènere, volem comprovar també si aquest efecte es manté en preguntes que tenen un contingut neutre en relació a temes de gènere o que recullen informació factual o descriptiva de l'individu entrevistat. Per últim, examinem de forma desagregada el pes d'aquest efecte sobre entrevistats i entrevistades i analitzem si perviu quan es controla per altres variables sociodemogràfiques rellevants o quan una tercera persona és present en el moment de fer l'entrevista. Els resultats de l'estudi ens permeten oferir diverses consideracions per a la comprensió dels estudis d'opinió i, en general, de les relacions de gènere.

PARAULES CLAU: Desitjabilitat social, efectes de gènere, error de no mostreig, efectes d'entrevistador/a

RESUMEN: Este trabajo analiza el efecto del sexo del personal entrevistador sobre la muestra encuestada en el marco de un estudio de opinión que trata numerosos aspectos relacionados con el género. En primer lugar, se pretende determinar en qué tipo de variables las respuestas se ven más afectadas por el sexo del/de la entrevistador/a. Aunque esperamos que el sexo del/de la entrevistador/a imprima efectos apreciables en las preguntas más sensibles respecto al género, queremos comprobar también si este efecto se mantiene en preguntas que tienen un contenido neutro en relación a temas de género o que recogen información factual o descriptiva del individuo entrevistado. Por último, examinamos de forma desagregada el peso de este efecto sobre encuestados y encuestadas y analizamos si éste pervive cuando se controla por otras variables sociodemográficas relevantes o cuando una tercera persona está presente. Los resultados del estudio nos permiten ofrecer diversas consideraciones para la comprensión de los estudios de opinión y, en general, de las relaciones de género.

PALABRAS CLAVE: Deseabilidad social, efectos de género, error de no muestreo, efectos de entrevistador/a

ABSTRACT: Using a survey containing numerous gender-sensitive issues we analyse the interviewer gender effect on respondents. First, we examine what sort of issues is more affected by the interviewer gender. Although we expect the interviewer gender to have a significant effect on gender-sensitive issues, we also seek to test if effects can be traced on gender-neutral issues and on variables that collect factual or descriptive data. Finally, we assess the weight of this effect separately to see how male and female respondents are influenced in their answers by the interviewer gender and explore whether it is still robust after controlling by some relevant demographic variables and by a third party's presence. Our findings offer diverse considerations for the understanding of public opinion studies and, more generally, for gender relationships.

KEY WORDS: Social desirability, gender effects, non sampling error, interviewer effects

Introducció

En el context de la distribució d'una enquesta, els entrevistadors¹ es converteixen en una font important de biaix, en especial en les entrevistes presencials (Catania, McDermott i Pollack, 1986; Finkel, Guterbock i Borg, 1991). Groves i Magilavy (1981: 251) han definit els efectes de l'entrevistador com la tendència que les respostes de les persones enquestades variïn en funció de l'entrevistador/a que els han assignat.

Entre els efectes que els entrevistadors o entrevistadores poden generar en les respostes trobem la desitjabilitat social. La gestió de l'autopresentació per tal d'oferir una imatge positiva d'un mateix té un pes molt important en les interaccions socials, entre elles la realització d'enquestes d'opinió (Martin i Johnson, 2007: 2). Així, les persones entrevistades no sempre revelen aquelles actituds i preferències més sinceres. Algunes de les actituds susceptibles d'obeir a allò socialment desitjable són el sexisme, el racisme, l'abstencionisme, el consum de drogues, les pràctiques sexuals o el grau de religiositat (Catania et al., 1996; Belli, Traugott, Young i McGonagle, 1990; Johnson i Moore, 1993; Karp i Brockington, 2005; Presser i Stinson, 1998; Streb, Burrell, Frederick i Genovese, 2008). La desitjabilitat social interacciona amb els efectes de l'entrevistador principalment en les preguntes actitudinals i d'opinió (Davis i Silver, 2003; Groves i Magilavy, 1986: 259).

La desitjabilitat social opera a través dels entrevistadors mitjançant diferents mecanismes. D'una banda, les pròpies característiques sociodemogràfiques i culturals dels enquestadors com el sexe, l'ètnia, la classe social o l'edat poden introduir diferents biaixos ja que l'entrevistat tendeix a evitar un judici negatiu per part de l'enquestador (Davis, 1997; Holbrook, Green i Krosnick, 2003; Kane i Macaulay, 1993). Simultàniament, algunes d'aquestes característiques, car són clarament visibles, fan més rellevants consideracions sostingudes prèviament pels enquestats. En aquest sentit, quant més relacionada estigui la pregunta amb les característiques observables de l'entrevistador, més probable és que els enquestats esbiaixin les seves respostes cap a posicions que considerin compatibles amb el seu interlocutor o properes a les seves expectatives normatives (Groves et al., 2004; Schuman i Converse, 1971). Així, entrevistadors que pertanyen a una minoria ètnica o gènere (les dones) despertaran actituds més comprensives entre els enquestats vers les reclamacions d'aquests col·lectius o seran més proclius a reconèixer la seva discriminació, o inclús a declarar la seva intenció de vot per un candidat d'aquest grup (Anderson, Silver i Abramson, 1988; Finkel et al., 1991; Kane i Macaulay, 1993; Streb et al., 2008). Tanmateix, es tractaria de "consideracions competitives" per les quals, per exemple, les entrevistadores despertarien diferents consideracions que els entrevistadors pel que fa a aquelles preguntes més sensibles al gènere.

D'altra banda, l'edat i el sexe són característiques sobre les que es construeixen, culturalment parlant, diferències de rols i cada rol posseeix les seves pròpies convencions, tant en l'estil com en el contingut de la comunicació. A més, els rols de gènere estimulen la interpretació dels missatges en

¹ Per tal d'alleugerir el text, les paraules que fan referència a persones (entrevistador, enquestador, etc.) s'entenen en sentit genèric i tenen valor masculí i femení, a no ser que siguin qualificades amb un adjectiu.

una determinada direcció (Edwards i Hamilton, 2004). D'aquesta forma, "l'estrany – l'entrevistador – sovint troba cànons d'intimitat i privacitat prèviament establerts per a una persona amb les seves mateixes característiques"² (Benney, Riesman i Star, 1956: 44).

Les nombroses recerques realitzades sobre l'efecte del sexe de l'entrevistador mostren que es tracta d'una variable rellevant que afecta les respostes però no hi ha acord sobre quins individus es veuen més afectats, si els enquestats dones o homes³, i amb qui tendeixen a modificar més les seves respostes, si amb els entrevistadors homes o dones. No obstant, la majoria d'estudis suggereixen que allí on els efectes de l'entrevistador són presents, generalment les dones entrevistadores obtenen respostes més igualitàries.

Altres estudis han posat de manifest que l'impacte d'aquest tipus d'efectes sobre homes o dones enquestats varia en funció de l'issue o tema contingut en la pregunta (Ferrerias i Núñez, 2006; Flores-Macias i Lawson, 2008; Groves i Fultz, 1985; Huddy et al., 1997; Kane i Macaulay, 1993). La majoria de les recerques sostenen que tals efectes es limiten a les preguntes que són sensibles al gènere. No obstant, alguns treballs demostren que les preguntes factuais (quan es pregunta als enquestats la freqüència d'una acció, participació en alguna activitat, etc.), les preguntes neutres en relació al gènere i, finalment, les preguntes demogràfiques o descriptives també poden veure's afectades pel gènere de l'entrevistador (Groves i Fultz, 1985; Ballou, 1993). En aquest cas, les persones enquestades ofereixen aquelles respostes que s'assemblen al que consideren són les actituds de l'entrevistador amb l'objectiu d'evitar una ofensa, per exemple, sent conscients de les diferències en l'estatus econòmic de dones i homes (Groves i Fultz, 1985: 49-50).

De manera complementària, altres estudis han analitzat l'existència d'un biaix d'aquiescència basat en la teoria de la "conversa educada" segons la qual els entrevistats i entrevistades busquen sempre evitar la confrontació en la comunicació. És a dir, seleccionen respostes que no resultin ofensives pel seu interlocutor o interlocutora i intenten mantenir les pautes de la comunicació establerta⁴ (Kane i Macaulay, 1993: 4).

Alguns estudis han incorporat com a variables de control altres característiques dels individus enquestats com l'edat, l'estat civil, l'estatus socioeconòmic o el nivell educatiu per comprovar sota quines circumstàncies poden veure's més afectats per les característiques del seu interlocutor (Schuman i Converse, 1971; Flores-Macias i Lawson, 2008). A grans trets, els resultats indiquen que

2 En ocasions pot produir-se l'efecte contrari, suposant en aquest cas les característiques de l'entrevistador una "amença d'estereotip" per a l'enquestat. Quan existeix un estereotip negatiu cap a un grup que posa en dubte les seves competències o habilitats, es crea pels seus integrants una sospita que actua com una amenaça que s'agreuja quan l'entrevista la condueix un membre que no pertany al grup de l'enquestat. L'ansietat generada per demostrar la falsedat de l'estereotip actua negativament en el desenvolupament de la tasca. Davis i Silver (2003) posen l'exemple d'una enquesta sobre coneixement polític en què els individus de color entrevistats per enquestadors blancs contestaren menys preguntes correctes que els individus de color entrevistats per enquestadors de color.

3 La majoria d'estudis detecten aquest efecte tant en enquestats com en enquestades (Kane i Macaulay, 1993; Huddy et al., 1997; Galla, Frisone, Jeffrey i Gaer, 1981).

4 Per una revisió de la literatura sobre la "interacció conversacional", vegis Kane i Macaulay (1993).

els individus joves, amb menor nivell educatiu i un estatus socioeconòmic més baix són els més proclius a veure's influïts pel gènere de l'entrevistador (Huddy et al., 1997).

L'estudi dels efectes del gènere en les enquestes d'opinió aplicades a mostres de la població presenta varies limitacions. En primer lloc, en la majoria de les enquestes les dones realitzen la majoria de les entrevistes, reduint així el número d'estudis on anàlisis rellevants sobre aquest efecte poden dur-se a terme. En segon lloc, els estudis que apliquen aquesta anàlisi solen utilitzar enquestes de contingut molt sensible al gènere on pot esperar-se que aquests efectes tinguin un impacte major. Per això, és precís estudiar aquests efectes en una àmplia varietat de preguntes (Ballou, 1993: 1205).

Els objectius proposats en aquest treball són varis. En primer lloc, determinar si les respostes es veuen afectades pel gènere de l'entrevistador. En segon lloc, volem comprovar en quin tipus de preguntes es produeix aquest efecte. Per últim, es pretén discernir el pes d'aquest efecte de forma separada sobre enquestats i sobre enquestades i analitzar si es manté en controlar per altres variables sociodemogràfiques rellevants o quan una tercera persona és present durant la realització de l'enquesta.

L'article s'organitza de la següent forma. La segona secció descriu l'enquesta d'on provenen les dades, les hipòtesis de treball i la metodologia d'anàlisi utilitzada. La tercera secció presenta els principals resultats de l'anàlisi. La quarta i última secció conclou.

Dades, metodologia d'anàlisi i hipòtesis de treball

Les dades que es presenten en aquest estudi pertanyen a una enquesta presencial l'univers del qual és la població resident a Catalunya entre 18 i 65 anys. Es tracta de l'enquesta Diferències entre homes i dones en els àmbits familiar, social, econòmic i polític (Centre d'Estudis d'Opinió, CEO, juny-juliol de 2008). Per no esbiaixar la disposició de les persones entrevistades a respondre l'enquesta i per no modificar la seva predisposició a fer-ho d'acord amb allò que és socialment desitjable, l'estudi es presentava com una enquesta sobre família i món laboral.

Els efectes generats pel sexe de l'entrevistador poden amplificar-se en una enquesta amb nombroses referències a aspectes de gènere (Schuman i Converse, 1971). Tanmateix, altres estudis han demostrat que, fins i tot en aquest tipus d'enquestes, els efectes poden trobar-se des de l'inici de l'enquesta quan l'individu enquestat encara desconeix el contingut de la mateixa mentre que, simultàniament, l'efecte desapareix en preguntes ubicades en la zona mitja de l'enquesta (Huddy et al., 1997).

L'enquesta inclou 1.121 enquestats d'una mostra estratificada per província i dimensió del municipi, el que produeix una divisió en sis grandàries d'hàbitat, i amb aplicació de quotes de sexe i edat – en tres grups: de 18 a 34, de 35 a 49 i de 50 a 65. Al llarg de l'anàlisi es treballa amb dades no ponderades. El marge d'error, per un nivell de confiança del 95 per cent i sota el supòsit de màxima indeterminació ($p=q=0,5$), és del $\pm 2,89$ per cent.

Participaren en el treball de camp 32 entrevistadors i 26 entrevistadores, assolint una distribució paritària inclús favorable als homes, un fet certament excepcional en una professió altament feminitzada⁵. A cada entrevistador se li assignava una ruta diària amb un número igual d'enquestes a realitzar a homes i a dones. A més, en cada grandària d'hàbitat entrevistadores i entrevistadors realitzaren una quantitat similar d'enquestes. D'aquesta manera, s'evita que els enquestadors "escullin" la mostra (on enquestar, a qui, en quin moment, etc.), fet que podria esbiaixar els resultats del treball.

La Taula 1 mostra que no existeixen diferències estadísticament significatives en els individus entrevistats per homes o per dones quant a gènere, nivell educatiu, estat civil o edat, suggerint que aquestes dades poden oferir estimadors creïbles de l'efecte del sexe de l'entrevistador sobre les respostes.

⁵ Per exemple, la xarxa de camp del Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) compta amb un 65 per cent d'entrevistadores i un 35 per cent d'entrevistadors (Ferrerías i Núñez, 2006: 2). El Centre d'Estudis d'Opinió (CEO) no disposa d'un equip de treball de camp propi sinó que el subcontracta per mitjà de concursos públics. En aquest cas, el treball de camp va ser realitzat per l'empresa Opinòmetre S.A

TAULA 1. Característiques dels enquestats segons el sexe de l'entrevistador

Enquestat/a	Entrevistadors (N=32)	Entrevistadores (N=26)	
Sexe:			
Home	47,7	49,5	$p > 0.1$
Dona	52,3	50,5	
N	(608)	(513)	
Nivell d'estudis:			
Baix	42,2	47,1	$p > 0.1$
Mitjà	33,7	32,7	
Superior	24,1	20,2	
N	(606)	(510)	
Estat civil:			
Casat/da	40,0	47,3	$p > 0.1$
Solter/a	45,9	39,1	
Altres situacions ^(a)	14,1	13,6	
N	(603)	(512)	
Edat (mitjana en anys):			
	39,4	40,5	$p > 0.1$
N	(608)	(513)	

^(a) Divorciat/da – separat/da – vidu/a

NOTA: Valors de p basats en les proves de chi-quadrat (χ^2) o T de Student.

Per comprovar si existeix un efecte del sexe de l'entrevistador sobre les respostes, hem seleccionat tres grups de preguntes. D'una banda, preguntes amb contingut altament sensible al gènere (gender-sensitive): número d'hores setmanals dedicades a tasques domèstiques (TASQUESDOM); opinió sobre l'existència de desigualtats entre homes i dones (DESIGUAL), d'1 'casi inexistent' a 4 'molt grans'; i posicionament d'acord o en desacord amb l'ítem 'les quotes són una mesura efectiva per garantir la igualtat en la representació' (QUOTES). D'altra banda, analitzem preguntes aparentment neutres respecte el gènere⁶: importància de la família (IMPFAM), escala de 0 'gens important' a 10 'molt important'; interès per la política (INTPOL), d'1 'gens' a 4 'molt'; i ubicació ideològica (IDEOL), escala d'1 'extrema esquerra' a 10 'extrema dreta'. Per últim, s'examinen preguntes relacionades amb variables de caràcter sociodemogràfic o factual: el grau de religiositat (RELIG), mesurada en tres categories: 3 'religiós practicant', 2 'religiós no practicant' – catòlic o d'altres religions en ambdós casos – i 1 'no religiós', agnòstic o ateu; número de persones que té a càrrec l'entrevistat a la seva feina (CÀRREC); i pertinença a alguna organització social (ASSOC), on el valor 0 indica que l'entrevistat no pertany a cap organització i l'1 que pertany a una o més d'una. En aquest últim grup de preguntes es demana no l'opinió sinó el record d'una acció (o no acció) o una situació que l'entrevistat coneix bé.

Els grups de preguntes s'han seleccionat en funció de les prediccions teòriques recolzades pel guix de la literatura segons les quals s'espera que el sexe de l'entrevistador produeixi sobretot efectes significatius en les preguntes més sensibles respecte el gènere⁷. En canvi, no s'esperen a priori

⁶ Tot i que la categoria 'neutre' pot ser molt discutida a nivell epistemològic, en aquest estudi volem simplement utilitzar-la per agrupar variables que no tracten *issues* de gènere malgrat que en les respostes pugui trobar-se una fonamentació basada precisament en el gènere.

⁷ A nivell analític distingim entre sexe i gènere: el sexe s'estableix a partir de criteris biològics i el gènere, en canvi, a partir de diverses concepcions normatives de caràcter cultural sobre les actituds i les activitats apropiades per cadascun dels sexes (West i Zimmerman, 1987: 127). No obstant, al llarg de l'article usem de forma indistinta ambdós termes ja que, en el cas que la variable 'sexe' de l'enquestador o enquestadora tingui cert impacte sobre la resposta dels enquestats i les enquestades ho farà sobre la base de les construccions socioculturals que la categoria gènere inclou.

efectes estadísticament significatius en els altres dos grups de variables i, de fet, són escassos els estudis que descobreixen un efecte de l'entrevistador en aquestes preguntes. No obstant, en aquest estudi plantejarem que els efectes del gènere de l'enquestador poden localitzar-se també en aquests últims grups.

En el primer cas, tal com s'ha presentat en el marc teòric, el fet de ser preguntat sobre temes amb contingut de gènere per una entrevistadora afectarà les respostes, emmenant els entrevistats a contestar per agradar a la interlocutora. És esperable que una entrevistadora generi respostes més feministes o potser que, amb l'objectiu d'aconseguir certa empatia, les persones enquestades es mostrin més implicats en temes que, en general, incideixen de forma més rellevant en la vida de les dones. És a dir, el gènere de l'entrevistador, una característica clarament visible, activarà l'efecte de la desitjabilitat social, mostrant-se l'entrevistat més sensible a les desigualtats entre homes i dones, declarant-se més favorable a la discriminació positiva i presentant-se com més col·laborador en les tasques domèstiques. Per als altres grups de preguntes plantejarem que els enquestats poden veure's igualment afectats pel gènere de l'entrevistador perquè intenten evitar també "l'ofensa social" (Groves i Fultz, 1985: 49). Això es materialitza en la cerca de respostes que siguin més semblants amb la situació de l'interlocutor que s'intueixi o amb les actituds que se li adscriu. En aquest sentit, es tendeix a caracteritzar la població femenina, en general, com ideològicament més conservadora, més religiosa, menys interessada en la política i més preocupada per la família. Així mateix, l'èxit de les dones en el terreny laboral, també en termes generals, és inferior al dels homes quant a salaris, perspectives de promoció o grau de responsabilitat (nombre de treballadors a càrrec, per exemple).

En totes aquestes variables la no resposta no s'inclou en l'anàlisi, havent comprovat que no es relaciona amb el gènere de l'entrevistador – tant pel cas dels 'no ho sap' com els 'no contesta' $p > 0,1$.

L'anàlisi que segueix a continuació examina, en primer lloc, l'efecte del sexe de l'entrevistador sobre la resposta per cadascuna de les nou variables dependents presentades en el conjunt de la mostra i en les sub-mostres d'enquestats dones i homes. Posteriorment, es realitza una anàlisi multivariada controlant per les característiques bàsiques de l'individu enquestat com sexe, edat, estat civil, situació laboral i nivell d'estudis. S'ha descartat a través de les anàlisis corresponents l'existència d'una interacció entre el gènere de l'enquestat i el gènere de l'enquestador i entre el sexe de l'entrevistador i el nivell d'estudis de l'enquestat i per aquest motiu no es reporten.

Resultats

Les Taules 2 a 4 presenten les distribucions bivariades per cada grup d'ítems segons el sexe de l'entrevistador i desagregades, al mateix temps, pel sexe dels entrevistats. La Taula 2 mostra els resultats per les preguntes sensibles al gènere, la Taula 3 per les preguntes neutres i la Taula 4 per les preguntes de caràcter factual. Per últim, la Taula 5 ofereix els coeficients no estandaritzats de la regressió (lineal o logística, en funció de la variable dependent) pel sexe de l'entrevistador després d'introduir les variables sociodemogràfiques de control.

Quant al número d'hores setmanals dedicades a les tasques domèstiques, la T de Student indica mitjanes desiguals i significatives al màxim nivell, és a dir, no resulta indistint que l'entrevista la realitzi un home o una dona. En l'últim cas es reporten moltes més hores de treball domèstic. Mentre que la mitjana pel conjunt de la mostra s'ubica en les 12,49 hores setmanals, aquest número es redueix a 11,51 quan es reporta a un home i augmenta a 13,68 quan es reporta a una dona (ver Taula 2). Aquest efecte es produeix tant en homes com en dones però es més agut entre les segones. La mitjana declarada d'hores dedicades a les tasques de la llar s'incrementa de les 15,20 a les 18,46 quan una dona és enquestada per una altra dona; en els homes passa de 7,54 a 8,83. L'efecte es manté significatiu al màxim nivell pel conjunt de la mostra quan incloem en l'anàlisi multivariada els controls sociodemogràfics i persisteix tant en la sub-mostra d'homes com en la de dones, tot i que es més fort entre les últimes (vegis la Taula 5).

TAULA 2. Preguntes sensibles al gènere

TASQUESDOM: Número d'hores empleades en tasques domèstiques (total hores)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Mitjana	13,68	11,51	8,83	7,54	18,46	15,20
N	(489)	(594)	(243)	(286)	(246)	(308)
DT	14,34	10,07	10,46	6,90	15,98	11,10
Total (DT)	12,49 (12,23)		8,13 (8,74)		16,65 (13,57)	
p (T-test)	<0,01		<0,05		<0,01	
QUOTES: Quotes efectives per garantir la igualtat (percentatges)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
D'acord	62,3	55,2	60,5	49,8	63,9	60,2
En desacord	37,7	44,8	39,5	50,2	36,1	39,8
N	(330)	(457)	(173)	(204)	(157)	(253)
V de Crammer	0,07*		0,10**		0,03	
χ^2	3,858**(gl=1)		4,221**(gl=1)		0,545 (gl=1)	
DESIGUAL: Desigualtats generals entre homes i dones (percentatges)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Molt/Bast grans	51,8	55,3	41,6	47,2	54,7	62,6
Petites/Quasi inexistent	48,2	44,7	58,4	52,8	45,3	39,4
N	(504)	(599)	(248)	(286)	(256)	(313)
V de Crammer	0,15***		0,12**		0,19***	
χ^2	25,019***(gl=3)		8,103**(gl=3)		21,345*** (gl=3)	

Entr M=Entrevistadora dona; Entr V=Entrevistador home.

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,10.

Per altra part, comprovem l'efecte que és objecte d'aquest estudi sobre una variable que denota el suport a les mesures de discriminació positiva en l'àmbit de la representació política. En l'anàlisi d'aquesta variable s'han descartat els casos amb la resposta intermèdia ('ni d'acord ni en desacord', la categoria que no es llegeix en realitzar l'entrevista) per evitar distorsions en l'anàlisi. Malgrat tot, es conserva un número suficient de casos per executar-la (787 individus). Les entrevistadores desporten una major adhesió a les quotes com a mesura efectiva per garantir la igualtat entre homes i dones. Pel conjunt de la mostra, el grau d'acord amb les quotes augmenta del 55,2 al 62,3 quan un individu és entrevistat per una dona. L'efecte se centra quasi exclusivament en el grup d'enquestats homes entre els quals la discrepància entre ser entrevistat per un home o per una dona s'eleva als gairebé onze punts percentuals. De fet, el percentatge d'acord dels homes entrevistats per una dona amb les quotes és inclús més alt que l'observat entre les dones entrevistades per un home. Un cop controlades les variables sociodemogràfiques, l'efecte del sexe de l'entrevistador es manté significatiu pel conjunt de la mostra i pel grup de homes (vegis la Taula 5).

Respecte la percepció de les desigualtats que existeixen actualment a Catalunya entre dones i homes, el χ^2 ens indica unes diferències inter-grups significatives. En aquest cas, no és a una entrevistadora a qui es manifesta un acord més alt amb l'existència de desigualtats molt o bastant grans, sinó que és davant les entrevistadores quan es fa un major èmfasi en les mateixes (vegis la Taula 2). El 55,3 per cent dels enquestats considera que les diferències són molt o bastant grans quan són entrevistats per un home, percentatge que descendeix lleugerament fins el 47,2 per cent al respondre a una entrevistadora. A més, l'efecte del gènere de l'entrevistador sobre les respostes és més elevat en les dones. En l'anàlisi multivariada l'efecte del sexe de l'entrevistat en les respostes es manté significatiu pel conjunt de la mostra i pel grup d'enquestades (vegis la Taula 5).

En el segon grup de preguntes, classificades com a neutres, ja sigui pel seu contingut o perquè es troben a l'inici de l'enquesta, observem també un efecte estadísticament significatiu del gènere de l'entrevistador sobre les respostes. La primera variable analitzada (que és la primera pregunta de l'enquesta) fa referència a la importància que s'atribueix a la família. L'efecte del sexe de l'entrevistador sobre la importància assignada a la família opera en la següent direcció: quan els individus són entrevistats per una dona tendeixen a atribuir una major importància a la família (vegis la Taula 3). La mitjana pels homes augmenta del 9,01 quan foren entrevistats per un home al 9,33 quan fou una dona qui distribuï l'entrevista. Entre les enquestades, la diferència és de 0,23 punts, sent la mitjana més alta quan es trobaren amb una entrevistadora. Aquest efecte subsisteix a l'introduir els controls sociodemogràfics, tant pel conjunt de la mostra com per les sub-mostres femenina i masculina (vegis la Taula 5).

TAULA 3. Preguntes neutres

IMPFAM: Importància de la família (Mitjanes)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Mitjana	9,40	9,13	9,33	9,01	9,47	9,24
N	(512)	(608)	(253)	(290)	(259)	(318)
DT	(1,25)	(1,54)	(1,26)	(1,65)	(1,23)	(1,42)
Mitjana total (DT)	9,26 (1,42)		9,16 (1,49)		9,34 (1,34)	
p (T-test)	<0,01		<0,01		<0,01	
INTPOL: Interès per la política (percentatges)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Moltbastant	25,0	31,5	28,0	37,4	22,1	26,2
Poc/gens	75,0	68,5	72,0	62,6	77,9	73,8
N	(508)	(603)	(250)	(286)	(258)	(317)
V de Cramer	0,07**		0,10**		0,05	
χ^2	5,729* (gl=1)		5,343** (gl=1)		1,292 (gl=1)	
IDEOL: Ideologia (Mitjanes)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Mitjana	4,44	4,18	4,41	4,19	4,48	4,17
N	(457)	(530)	(226)	(248)	(231)	(282)
DT	(2,06)	(1,60)	(2,09)	(1,70)	(2,03)	(1,81)
Mitjana total (DT)	4,30 (1,83)		4,29 (1,90)		4,31 (1,77)	
p (T-test)	<0,01		>0,1		<0,1	

Entr M=Entrevistadora dona; Entr V=Entrevistador home.

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,10.

Quant al grau d'interès per la política, el contrast del χ^2 és significatiu pel conjunt de la mostra, tenint les dones, en general, un menor interès. En la Taula 3 apreciem que les entrevistadores capten uns percentatges d'interès per la política (categories de 'molt' o 'bastant') més baixos que els seus col·legues homes, un 25 vers el 31,5 per cent. L'efecte és especialment destacat en la sub-mostra d'homes mentre que quasi desapareix en les dones i només és estadísticament significatiu en el primer cas, tot i seguir la mateixa tendència. Al ser entrevistats per un home, els homes expressen molt o bastant interès per la política en el 37,4 per cent dels casos mentre que si es tracta d'una entrevistadora l'interès decreix fins el 28 per cent. Amb l'anàlisi multivariada descobrim que l'efecte que estem analitzant només és significatiu (p<0,05) en el grup d'homes (vegis la Taula 5).

Una altra variable que hem posat a prova és la ideologia de l'individu. A la Taula 3 observem que quan un home realitza l'entrevista, els enquestats i enquestades es posicionen més a l'esquerra que quan la realitza una dona. La mitjana es desplaça del 4,18 en el primer cas al 4,44 en el segon. Aquesta diferència es estadísticament significativa pel conjunt de la mostra i pel conjunt de dones entrevistades després d'incorporar els corresponents controls sociodemogràfics (vegis la Taula 5).

En l'últim bloc de preguntes trobem algunes de les que acostumen a incloure's com variables sociodemogràfiques al final de l'enquesta o que són factuais, és a dir, l'individu simplement ha de recordar una acció (o no acció). Vegem que succeeix, per una banda, amb el grau de religiositat dels individus enquestats. En aquest cas, χ^2 indica que es produeixen unes diferències significatives en la declaració del grau de religiositat quan l'individu es troba amb un interlocutor masculí o femení. Com mostra la Taula 4, les entrevistadores obtenen sistemàticament un percentatge de respostes superior en les categories que reflecteixen la religiositat practicant o no practicant i, en canvi, el volum de

persones atees o agnòstiques es veu reduït en quasi un quaranta per cent (del 36,3 al 22,6 per cent). Els homes que es declaren religiosos practicants descendeixen del 30 al 21,8 quan són entrevistats per un home i les dones, en aquest mateix cas, passen del 34,6 al 28,5 per cent. Les discrepàncies en ambdues sub-mostres entre els que es declaren no religiosos davant un entrevistador o davant una entrevistadora són encara superiors. Mentre que el percentatge més elevat d'homes s'ubica en la categoria de religió no practicant quan una dona distribueix l'enquesta, la categoria amb major freqüència passa a ser la de no religió quan són preguntats per un home. Aquest efecte sobre les respostes és estadísticament significatiu al màxim nivell tant en homes com en dones i després de l'anàlisi multivariada persisteix en les tres mostres.

Una altra variable factual analitzada és el número de persones a càrrec de l'individu entrevistat a la feina – reduint la mostra als enquestats que treballen. L'efecte del gènere de l'entrevistador sobre les respostes es manifesta també aquí elevat el percentatge d'enquestats que afirmen tenir al menys una persona subordinada del 21,3 al 28,2 quan l'enquesta la distribueix un home. L'efecte és en aquest cas major entre el grup d'enquestades, essent la diferència percentual d'onze punts. Quan controlem aquest efecte pel gènere de l'enquestat i per la resta de variables sociodemogràfiques observem que l'efecte es concentra bàsicament en el grup de les dones, tot i que en els homes també es produeix (vegis la Taula 5).

TAULA 4. Preguntes sociodemogràfiques i factuais

RELIG: Religiositat (percentatges)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Religiós/a practicant	32,3	23,4	30,0	21,8	34,6	25,8
Religiós/a no pract.	45,0	40,3	44,4	37,0	45,7	43,4
No religiós/a	22,6	36,3	25,6	41,2	19,7	31,8
N	(504)	(595)	(250)	(284)	(254)	(311)
V de Crammer	0,16***		0,18***		0,15***	
χ^2	26,443*** (gl=2)		14,815***(gl=2)		12,664***(gl=2)	
CARREC: Número de persones a càrrec a la feina (percentatges)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Cap	78,7	71,8	70,7	67,3	86,6	75,5
Un/a o més d'un/a	21,3	28,2	29,3	32,7	13,4	24,5
N	(436)	(385)	(191)	(208)	(194)	(228)
V de Crammer	0,15**		0,14**		0,13**	
χ^2	10,901** (gl=3)		7,808** (gl=3)		7,898** (gl=3)	
ASSOC: Associacionisme (percentatges)						
	Total mostra		Homes		Dones	
	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V	Entr M	Entr V
Associat/a	9,6	17,6	8,7	19,7	10,5	15,7
No associat/a	90,4	82,4	91,3	80,3	89,5	84,3
N	(511)	(607)	(253)	(289)	(258)	(318)
V de Crammer	0,12***		0,16***		0,08*1	
χ^2	14,932*** (gl=1)		13,175***(gl=1)		3,401*(gl=1)	

Entr M=Entrevistadora dona; Entr V=Entrevistador home.

*** $p<0,01$ ** $p<0,05$ * $p<0,10$.

Finalment, tant homes com dones, tot i que de forma molt més pronunciada els primers, manifesten ser membres d'alguna organització social en major proporció quan són entrevistats per un home. Quan introduïm les variables de control l'efecte del sexe de l'entrevistador tan sols perd significació estadística per la mostra de dones (vegis la Taula 5).

TAULA 5. Gènere de l'entrevistador i variables sociodemogràfiques

	Total mostra	Homes	Dones
TASQUESDOM	1,989*** (0,686)	1,267* (0,755)	3,024*** (1,094)
QUOTES	0,281** (0,150)	0,436** (0,218)	0,129 (0,211)
DESIGUAL	-0,109** (0,051)	-0,067 (0,072)	-0,141** (0,072)
IMPFAM	0,237*** (0,082)	0,266** (0,122)	0,201* (0,109)
INTPOL	-0,089* (0,050)	-0,159** (0,073)	-0,011 (0,069)
IDEOL	0,226* (0,119)	0,173 (0,176)	0,271* (0,162)
CÀRREC	-0,158*** (0,050)	-0,144* (0,076)	-0,174** (0,067)
RELIG	-0,554*** (0,156)	-0,616*** (0,217)	-0,486** (0,229)
ASSOC	-0,638*** (0,190)	-0,939*** (0,273)	-0,311 (0,269)

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,10.

NOTA: TASQUESDOM=Número d'hores empleades en tasques domèstiques; QUOTES= Quotes efectives per garantir la igualtat; DESIGUAL=Desigualtats generals entre homes i dones; IMPFAM=Importància de la família; INTPOL=Interès per la política; IDEOL= Ideologia; RELIG=Religiositat; CÀRREC=Número de persones a càrrec a la feina; ASSOC= Associacionisme.

Cada entrada és el coeficient no estandarditzat de la regressió lineal o logística per la variable sexe de l'entrevistador amb el corresponent error estàndard en parèntesi. Els predictors en cada regressió inclouen una variable dicotòmica (dummy) pel sexe de l'entrevistador (dona=1) a més d'un conjunt de variables relacionades amb l'entrevistat, com l'edat, l'estat civil (casat/da=1), la situació laboral (treballa=1) i el nivell d'estudis, així com el sexe pel model conjunt (dona=1).

Per últim, hem controlat l'anàlisi pel context de l'entrevista. Es tracta de comprovar si el gènere de l'entrevistador segueix sent una variable significativa quan una tercera persona hi és present. En set de les nou variables dependents seleccionades la variància provocada pel gènere de l'entrevistador desapareix quan un conegut o coneguda de l'individu entrevistat s'ubica en el context de la interacció. Les úniques variables en les que es manté són la percepció sobre les desigualtats socials (DESIGUAL) i el grau de religiositat (RELIG). Aquesta situació es va produir en 160 de les entrevistes (el 14,3 per cent sobre el total). Aquesta tercera persona acostuma a ser un familiar de l'enqu Coastat (76 per cent dels casos). Els entrevistadors es trobaren aquesta situació en 79 casos i les entrevistadores en 81.

Discussió i conclusions

En aquest estudi s'ha comprovat que el gènere dels entrevistadors produeix efectes en les respostes dels enquestats. L'error de no mostreig s'introdueix tant en les preguntes sensibles al gènere com en les preguntes definides com neutres i en les de caràcter factual o sociodemogràfics. Aquest apareix ja des de la primera pregunta del qüestionari, quan les persones enquestades desconeixen encara el contingut de l'enquesta. La significació estadística de l'efecte es manté quan s'introdueixen diferents variables sociodemogràfiques de control com el sexe, l'edat, el nivell educatiu, l'estat civil i l'ocupació.

L'anàlisi realitzada no ens permet concloure que l'efecte de l'entrevistador sigui major pels homes o per les dones, sinó que ambdós semblen ser igualment susceptibles al mateix. Alguns d'aquests efectes són més forts en els homes (en les variables 'Quotes efectives per garantir la igualtat', QUOTES, 'Importància de la família', IMPFAM, 'Interès per la política', INTPOL, 'Grau de religiositat', RELIG, i 'Associacionisme', ASSOC) i altres en les dones (en les variables 'Número d'hores empleades en tasques domèstiques', TASQUEDOM, 'Desigualtats generals entre homes i dones', DESIGUAL, 'Ubicació en l'escala ideològica', IDEOL, i 'Número de persones a càrrec a la feina', CÀRREC). No s'identifica, doncs, una clara tendència entre les variables examinades que admeti una explicació basada en el gènere de l'enquestat.

Respecte la discussió de si els enquestats i enquestades ofereixen respostes més igualitàries a les entrevistadores en les preguntes sensibles al gènere, hem confirmat, en consonància amb estudis anteriors, que tant uns com les altres tendeixen a estar més d'acord amb les quotes de representació política i declaren dedicar un major número d'hores a les tasques de la llar quan l'enquesta és distribuïda per una dona. Tanmateix, quant a la percepció de les desigualtats socials existents entre homes i dones, entrevistats i entrevistades es mostren més proclius a considerar-les grans o molt grans quan l'enquesta és conduïda per un home.

En aquest cas plantejem dues explicacions temptatives. En primer lloc, donat que en aquesta variable l'efecte del gènere de l'entrevistador sobre les respostes és major en les enquestades, el resultat podria indicar que les dones estan reivindicant davant els entrevistadors el que consideren una injustícia comesa pels homes en tant que col·lectiu, no de forma individual. En altres paraules, expressarien més clarament davant els homes el rebuig al "dividend patriarcal", a l'excedent o avantatge masculí derivat de mantenir un ordre (social, econòmic, familiar i polític) de gènere no equitatiu (Connell, 2002: 142). En segon lloc, el resultat seria també coherent amb el plantejament de l'elusió de l'ofensa social (Groves i Fultz, 1985) ja que, sent una realitat que les dones pateixen nombroses desigualtats en diferents àmbits, els enquestats podrien considerar que es tracta d'un tema delicat i, consegüentment, les minimitzarien davant una dona.

De fet, hem observat en l'anàlisi de les preguntes neutres i les descriptives-factuals que, davant una entrevistadora, les persones enquestades expressen un menor interès per la política, una participació associativa més baixa i un treball amb menys persones a càrrec. Simultàniament, els individus

enquestats es declaren més religiosos, més conservadors (ideològicament parlant) i concedeixen major importància a la família. Així, doncs, els enquestats i enquestades ofereixen aquelles respostes que s'assemblen al que associen amb els trets característics de l'entrevistador amb l'objectiu de no ofendre'l i, per tant, semblen ser conscients de les diferències en el comportament polític, el grau de religiositat o l'estatus laboral de dones i homes.

D'altra banda, a l'efecte de l'entrevistador sobre les respostes s'hi oculta una dimensió latent que reflecteix les divisions sexuades dels àmbits públic (interès per la cosa pública, participació social, treball fora de casa remunerat) i privat (família, religió, treball a la llar no remunerat), assignats socialment el primer a l'univers masculí i el segon al femení. S'espera que cada sexe desenvolupi uns papers determinats. El gènere no és una essència sinó una categoria creada i reproduïda socialment que es reforça amb les interaccions quotidianes i amb els marcs institucionals mitjançant els quals es creen subjectivitats i s'assignen valoracions, recursos o tasques. Es tracta d'una hipòtesi de treball a desenvolupar amb més profunditat en futures recerques.

Que les variables d'interès per la política i l'auto-identificació ideològica es vegin afectades pel sexe de l'entrevistador és un resultat certament rellevant per tractar-se de variables bàsiques en estudis sociològics i politològics. En primer lloc, planteja interrogants sobre la validesa de les sèries temporals o les comparacions entre estudis similars car la població d'entrevistadors difereix d'un estudi a l'altre. En segon lloc, genera dubtes sobre les descripcions de la cultura política d'ambdós sexes donat que les plantilles d'enquestadors han estat tradicionalment molt feminitzades: fins a quin punt són les dones més de dretes i religioses que els homes i tenen un interès per la política més baix?

Finalment, s'ha realitzat una anàlisi exploratòria per determinar si la presència d'una tercera persona en el context de l'entrevista pot fer desaparèixer els efectes del gènere de l'entrevistador. En set de les nou variables dependents seleccionades així succeeix. A falta d'una anàlisi més sistemàtica d'aquest efecte, temptativament podem suggerir dues explicacions plausibles. O bé que la persona que coneix l'entrevistat – normalment un familiar directe – absorbeix tota la potencial desitjabilitat social latent en algunes respostes o, ans el contrari, que la presència d'una tercera persona fa que l'entrevistat sigui fidel a llurs preferències i opinions reals donat que aquest familiar (o amic, o veí) té un coneixement més o menys aproximat de quines són tals actituds o opinions.

Vistos els efectes que el gènere de l'entrevistador introdueix en les respostes, és recomanable tenir en compte la distribució d'homes i dones en l'equip d'entrevistadors i en l'assignació d'enquestats i enquestades a cada entrevistador. En especial, quan l'estudi tracti qüestions sensibles al gènere, caldria garantir una presència paritària al menys del quaranta per cent de qualsevol dels dos sexes en el personal de treball de camp, sobretot si es recull la informació a través d'enquestes presencials, on l'efecte del sexe de l'entrevistador en les respostes és major. A més, per tal de poder executar posteriorment l'anàlisi amb precisió, és necessari, en la mesura del possible, que la paritat també es respecti en la distribució d'enquestadors per grandària d'hàbitat, garantint que la probabilitat de ser entrevistat per un home o una dona sigui la mateixa en tots els estrats. Així mateix, donat que no

implica un cost afegit, resulta convenient incloure la informació relativa a les característiques sociodemogràfiques bàsiques dels enquestadors i enquestadores (com el gènere, però també l'edat o la nacionalitat) en la matriu de dades ja que així podrien comprovar-se els potencials errors de no mostreig generats de forma involuntària pel personal enquestador.

Annex: Variables utilitzades

Estudi Diferències entre homes i dones en els àmbits familiar, social, econòmic i polític. Centre d'Estudis d'Opinió de la Generalitat de Catalunya (CEO). Juny-juliol de 2008.

V1. Podria dir-me quina importància té en la seva vida la família, en una escala del 0 al 10, on 0 és 'gens important' i el 10 'molt important'?

V5. Com qualificaria vostè les desigualtats que existeixen actualment entre homes i dones a Catalunya: molt grans, bastant grans, petites o quasi inexistent?

V35. Quantes persones té o tenia al seu càrrec a la feina: Cap, de 1 a 5, de 6 a 20, més de 20?

V42. Aproximadament, quantes hores, a la setmana, dedica vostè personalment a les tasques domèstiques, sense incloure la cura dels fills/es ni de persones dependents?

V104. Las quotes són una mesura efectiva per garantir la igualtat en la representació: Més bé d'acord, Ni d'acord ni en desacord (NO LLEGIR), Més bé en desacord.

V109. Em podria dir si a vostè la política li interessa molt, bastant, poc o gens?

V110. Quan es parla de política normalment s'utilitzen les expressions esquerra i dreta. Si vostè s'hagués de situar en una escala del 1 al 10, on l'1 és extrema esquerra i el 10 és extrema dreta, en quin punt se situaria?

V113. Pertany a alguna associació/organització social/grup local?

V126. Des del punt de vista religiós, vostè es considera...: catòlic/a practicant, catòlic/a no practicant, altres religions practicant, altres religions no practicant, agnòstic/a, no creient.

Referències

- Anderson, Barbara A., Silver, Brian D. i Paul R. Abramson (1988). "The Effects of Race of Interviewer on Measures of Electoral Participation by Blacks in SRC National Election Studies". *Public Opinion Quarterly*, 52: 52–83.
- Ballou, Janice (1993). "He Said/She Said. Vote Choice in the 1992 Presidential Election – Respondent/Interviewer Gender Interaction Effects in Pre–Election Polling". Paper presentat en la 48^a conferència anual de la American Association for Public Opinion Research, 20-23 de maig, St. Charles, Illinois, EE.UU.
- Benney, Mark, David Riesman, i Shirley A. Star (1956). "Age and Sex in the Interview". *The American Journal of Sociology*, 62 (2): 143–152.
- Belli, Robert F., Traugott, Michael W., Young, Margaret, i Katherine A. McGonagle (1990). "Reducing Vote Overreporting in Surveys: Social Desirability, Memory Failure, and Source Monitoring". *Public Opinion Quarterly*, 63: 90–108.
- Catania, Joseph A., McDermott, Lois J. i Lance M. Pollack (1986). "Questionnaire Response Bias and Face-to-face Interview Sample Bias in Sexuality Research". *Journal of Sex Research*, 22 (1): 52–72.
- Connell, Raewyn W. (2002). *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Davis, Darren (1997). "The Direction of Race of Interviewer Effects among African-Americans: Donning the Black Mask". *American Journal of Political Science*, 41: 309–322.
- Davis, Darren W. i Brian D. Silver (2003). "Stereotype Threat and Race of Interviewer Effects in a Survey on Political Knowledge". *American Journal of Political Science*, 47 (1): 33–45.
- Edwards, Rennee i Mark. A. Hamilton (2004). "You Need to Understand My Gender Role: An Empirical Test of Tannen's Model of Gender and Communication". *Sex Roles*, 50 (7-8): 491–504.
- Ferreras Soto, María L. i Adoración Núñez Villuendas (2006). "Una aproximación a la influencia del género del entrevistador/a en los resultados de encuesta". Ponència presentada en el IV Congreso de Metodología de Encuestas, 20-22 de setembre, Universidad Pública de Navarra, Pamplona.
- Finkel, Steven. E., Thomas M. Guterbock, i Marian J. Borg (1991). "Race-of-Interviewer Effects in a Preelection Poll: Virginia 1989". *Public Opinion Quarterly*, 55 (3): 313–330.
- Flores-Macias, Francisco i Chappel Lawson (2008). "Effects of Interviewer Gender on Survey Responses: Findings From a Household Survey in Mexico". *International Journal of Public Opinion Research*, 20 (1): 100–110.

- Galla, John P., Frisone, John D., Jeffrey, Linda R. i Eleanor P. Gaer (1981). "Effect of Experimenter's Gender on Responses to a Sex-Role Attitude Questionnaire". *Psychological Reports*, 49: 935–940.
- Groves, Robert M. i Nancy H. Fultz (1985). "Gender Effects among Telephone Interviewers in a Survey of Economic Attitudes". *Sociological Methods and Research*, 14: 31–52.
- Groves, Robert M. i Lou J. Magilavy (1986). "Measuring and Explaining Interviewer Effects in Centralized Telephone Surveys". *Public Opinion Quarterly* 50: 251–266.
- Groves, Robert M., Floyd J. Fowler, Mick P. Couper, James M. Lepkowski, Eleanor Singer i Roger Touangeau (2004). *Survey Methodology*. Hoboken, New Jersey: Wiley, capítol 9.
- Holbrook, Allyson L., Melanie C. Green i Jon A. Krosnick (2003). "Telephone versus Face-to-Face Interviewing of National Probability Samples with Long Questionnaires: Comparisons of Respondent Satisficing and Social Desirability Response Bias". *Public Opinion Quarterly*, 67: 79–125.
- Huddy, Leonie, Joshua Billig, John Bracciodieta, Lois Hoeffler, Patrick J. Moynihan i Patricia Pugliani (1997). "The Effect of Gender on the Survey Response". *Political Behavior*, 19 (3): 197–220.
- Johnson, Timothy P. i Robert M. Moore (1993). "Gender Interactions between Interviewer and Survey Respondents: Issues of Pornography and Community Standards". *Sex Roles*, 28 (5-6): 243–261.
- Kane, Emily W. i Laura J. Macaulay (1993). "Interviewer Gender and Gender Attitudes". *Public Opinion Quarterly*, 57 (1): 1–28.
- Karp, Jeffrey A. i David Brockington (2005). "Social Desirability and Response Validity: A Comparative Analysis of Over-Reporting Voter Turnout in Five Countries". *The Journal of Politics*, 67: 825–840.
- Martin, Byran i Martin Johnson (2007). "Social Sanctions and Stylized Political Conversation: Do Interviewers Penalize Deviant Survey Respondents?". Paper presentat en la conferència anual de la Southern Political Science Association, 3-7 de gener, New Orleans, Louisiana, EE.UU.
- Presser, Stanley i Linda Stinson (1998). "Data Collection and Social Desirability Bias in Self-Reported Religious Attendance". *American Sociological Review*, 63 (1): 137–145.
- Schuman, Howard i Jean M. Converse (1971). "Effects of Black and White Interviewers on Black Response in 1968". *Public Opinion Quarterly*, 35: 44–68.
- Streb, Matthew J., Burrell, Barbara, Frederick, Brian i Michael A. Genovese (2008). "Social Desirability Effects and Support for a Female American President". *Public Opinion Quarterly*, 72 (1): 76–89.
- West, Candace i Don H. Zimmerman (1987). "Doing Gender". *Gender and Society*, 1 (2): 125–151.

Zaller, John i Stanley Feldman (1992). "A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preference". *American Journal of Political Science*, 36 (3): 579–616.

**Centre
d'Estudis
d'Opinió**

Pau Claris 138, 4ª planta
08009 Barcelona
Tel. 93 496 05 74
Fax. 93 496 05 72
ceo@gencat.cat
www.ceo.gencat.cat

**Generalitat
de Catalunya**